

Krešimir BAGIĆ, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., 356 str.

Rječnik stilskih figura, autorsko djelo Krešimira Bagića, uglednoga znanstvenika i pjesnika, profesora stilistike na zagrebačkom Odsjeku za kroatistiku, za hrvatsku znanost o književnosti, kao i za filologiju u cijelosti, značajan je događaj usporediv s kapitalnim djelom hrvatske kasnodevetnaestostoljetne filologije Luke Zime: *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom*, 1880. (ponovljeno izdanje 1988.). U vremenu neskonom retorici, vrijedne su prinose u inventarizaciji i klasifikaciji figura u međurazdoblju ostvarili Zdenko Škreb (*Uvod u književnost*, 1983.) koji figure opisuje kao mikrostrukture stila, Dubravko Škiljan (*Dijalog s antikom*, 1992.) koji antičko retoričko pojmovlje vraća u krilo poststrukturalističke lingvistike i Ivo Škarić (*U potrazi za izgubljenim govorom*, 1982., *Temeljci suvremenoga govorništv*a, 2000.), koji je dugo bio jedini zagovornik cjelovite obnove retorike kao znanosti i praktične vještine u hrvatskim okvirima. Ne treba zaboraviti ni dvosveščani *Enciklopedijski rječnik lingvističkog nazivlja* (1969.) Rikarda Simeona u kojem su popisani i definirani gotovo svi tropi i figure iz antičkoga retoričkoga pojmovnika, recepcijski plodotvorne lingvostilističke prinose Krunoslava Pranjića i Ive Pranjkovića, poseban prinos teoriji metafore Ante Stamaća i znanstvene priloge iz zbornika *Tropi i figure* (Dunja Fališevac i Živa Benčić, ur., 1995.) kojima se teorija figura (metafora, oksimoron, antonomazija, alegorija, ironija, hiperbola, glasovne figure i igre riječima, figure opisa, narativne figure, figure u epu) vraća u žarište hrvatske književnoteorijske misli.

Bagićev leksikon stilskih figura sintetizira bogato znanje hrvatske filologije o elokuciji u najširem smislu i proširuje ga vlastitim desetogodišnjim predanim znanstvenim, nastavničkim i hobističkim radom, stručnim uvidima u recentnu stilističku literaturu, posebice iz područja francuske stilistike (G. Genette, P. Bacry, H. Suhamy, M. Bonhomme, G. Molinié, J. J. Robrieaux i dr.) te vlastitim iskustvenim znanjem pisca i čitatelja. Rječnik sadrži 158 članaka koji slijede abecedni red hrvatskih naziva natuknica prema udomaćenim internacionalizmima. Iza natuknice na hrvatskome jeziku nalazi se ekvivalentni izvorni naziv (najčešće iz latinskoga i grčkoga jezika) te podatak o vrsnoj pripadnosti pojedine figure/stilske kategorije nadređenoj skupini, nakon čega slijedi rječnički članak. Svaki rječnički članak uvodno donosi sažet objasnidbeni dio, opširniji teorijsko-povijesni pregled značenja i uporabe pojedine figure te primjere i interpretaciju u onom opsegu koji je primjeren stupnju proučenosti i stilsko-retoričkome potencijalu pojedine figure. Po po-

trebi se na kraju članka navode i primjeri hrvatskoga retoričko-stilističkoga nazivlja. Ispred teksta rječnika nalazi se kratki Predgovor u kojem autor izlaže antičke i suvremene koncepcije figura te načela svoje klasifikacije, za kojim slijedi poseban prilog koji sadrži sustavan pregled svih figura prema skupinama (Razdioba figura). Iza rječničkih članaka nalazi se popis korištenih izvora, iscrpan popis literature te abecedno pojmovno i imensko kazalo (Kazalo figura, Kazalo imena).

1.

U podjeli figura Bagić se drži uvriježene podjele na figure diktije, figure konstrukcije, figure riječi ili trope i figure misli – s kojom smo se morali sresti, ako ne u Guiraudovoj stilistici, a ono sigurno u Solarovoj *Teoriji književnosti* – dodajući joj figure diskursa kao petu skupinu. Najbrojnija je skupina figura diktije (55) čije se „djelovanje zasniva na glasovnim učincima i ponavljanjima” (str. 10.). Najviše figura iz te skupine realizira se na fonetsko-fonološkoj razini (Zima ih naziva „fonetičnim figurama”, a poznate su i pod starijim nazivom „glasovne figure”), ali određeni broj figura uključuje i morfološku razinu (anafora, epifora, simploka, etimološka figura, poliptoton), pa i sintaktičku i suprasintaktičku razinu (palindrom i različite vrste figura igre riječima). Uz stilistički najproduktivniji postupak ponavljanja (aliteracija, asonancija, homoteleuton), te figure nastaju i postupkom dodavanja (proteza, epenteza, paragoga), dokidanja (afereza, sinkopa, apokopa), premještanja i premetanja (metateza, anagram) ili sažimanja (sinalefa, kraza). U toj skupini figura nalazi se i neologizam koji svoju stilematičnost ostvaruje kroz oblik subjektivnoga neologizma, premda je uz njega vrsna oznaka figure diktije prilično dvojbena, kao i uz figure utemeljene na homonimiji (antanaklaza i dijafora). Rima se također temelji na postupku ponavljanja, koje se ostvaruje kroz „glasovno podudaranje završnih riječi susjednih ili prostorno bliskih stihova i polustihova” pa se ubraja u stilske figure s vrsnom oznakom figure diktije (kod Zime je također uvrštena u „fonetične figure”). Velik broj figura u toj skupini, posebice onih nastalih postupcima dokidanja i dodavanja, primarno nije stilski obilježen jer su nastale iz „nužde”, najčešće iz metričkih razloga ili kao rezultat glasovnih promjena, o čemu svjedoče i nazivi nekih figura (proteza, epenteza, metateza). Njihov se stilski potencijal, obrazlaže autor u Predgovoru, ostvaruje u novim kontekstima u kojima mogu dostići formalnu i iskazivačku izražajnost i postati figure *par excellence* (str. 9.). Najobičnija polusloženica primjerice može u nekim kontekstima postati figura diktije (hifen), kao verbalni ukras kićenoga stila ili sredstvo ironizacije. Govorna omaška također, kao što je nehotična zamjena početnih glasova ili slogova u susjednim riječima ili riječima u rečenici („kačji mašalj” umjesto „mačji kašalj”), može kroz artificijelni stilski postupak postati atraktivnom figurom (spunerizam) s golemim ludičkim potencijalom. Ludički je potencijal najснаžniji u figurama igre riječima/slo-

vima (anagram, lipogram, palindrom, pangram, kalambur, tautogram) kojima autor posvećuje posebnu teorijsku pozornost i oprema ih brojnim primjerima iz različitih tipova verbalnih i neverbalnih komunikacijskih situacija, kao i inventivnim slikovnim priložima. U tim figurama promjene ne zahvaćaju samo plan izraza nego donose pomake i na sadržajnome planu, što se događa i u figurama glasovnoga simbolizma (onomatopeja, sinestezija), a estetski učinak ne ostvaruju samo putem negativnoga pravila odstupanja od uobičajenoga, jednostavnoga ili gramatički pravilnoga načina izražavanja, nego kroz polivalentnu ornamentalizaciju različitih tipova diskursa, te ovise podjednako o umješnosti artificijelnih stilskih postupaka koliko i o primateljevoj svijesti i kontekstualnome okruženju.

Figure konstrukcije (33), koje po brojnosti slijede figure dikiije, „odnose se na poredak riječi u stihu, rečenici, odlomku” (str. 10.), uključuju uglavnom promjene koje su vidljive na planu izraza i realiziraju se na sintaktičkoj i suprasintaktičkoj razini. Te figure nastaju uglavnom narušavanjem stilski neobilježena poretka u rečenici postupkom ponavljanja (polisindeton, anadiploza), dodavanja i nizanja (sinatreizam, akumulacija, enumeracija), dokidanja (asindeton, elipsa, zeugma, aposiopeza), premještanja (hiperbaton, histeron-proteron), često u sintaktičkoj inverziji (inverzija, hijazam). Prema logici stilskih postupaka, u tu bismo skupinu mogli uvrstiti i figuru parenteze (autor ju je označio kao figuru misli), koja slično kao i hiperbaton nastaje postupkom umetanja jedne misli ili rečenice u drugu. Najzanimljivije figure u toj skupini nastaju ludičkom kombinatorikom slova, što dovodi do neočekivanih i nepredvidljivih semantičkih pomaka. Kao posebne figure igre riječima u ovoj su skupini akrostih, abecedarij (početna slova u poretku riječi odgovaraju abecednom redu), *dorica castra* (dočetak prve početak je druge riječi) te lipogram (hotimično odricanje od uporabe jednoga ili više slova abecede), koji ima dvojnu vrsnu pripadnost figurama dikiije i figurama konstrukcije. Obične kratice, kojima smo kao svojevrsnim komprimiranim tehno-ezopovskim jezikom preplavljeni, mogu postati stilematične i tvoriti figuru akronima, kojom je autor neskriveno fasciniran. Akronim je zapravo svojevrsan vid akrostiha (što je akrostih za pjesmu, to je akronim za višičlani izraz), a u bliskom je srodstvu u retoričkoj mreži također s neologizmima, pučkom etimologijom i igrom riječima. U toj skupini figura očekivali bismo i antimetabolu kao podvrstu hijazama, ali ju je autor označio kao figuru dikiije, dok je oksimoron, vjerojatno prema kriteriju sintaktičke veze između značenjski suprotnih pojmova, uvršten u skupini figura konstrukcije, premda se on tradicionalno, budući da je obilježen snažnim semantičkim pomakom koji proizvodi paradoks, ubraja u figure misli.

Skupini tropa ili figura riječi pripada najmanji broj figura (14). Ključni je postupak u tim figurama, slijedom tradicionalne retorike, zamjena (*immutatio*) „pravoga” značenja riječi ili izraza nekim drugim značenjem na relaciji *verbum proprium* – *verbum improprium*. Premda tropi prema Kvintilijanu nisu limitirani granicom riječi, već definirani semantičkim obratom

(trópos), uobičajeno je nazivati ih „figurama riječi” u razlikovnosti prema skupini figura misli koje se realiziraju na rečeničnoj i nadrečeničnoj razini. U toj je skupini metafora kao „kraljica figura” najpoznatija figura, a slijede ju metonimija, metalepsa (trop između metafore i metonimije), sinegdoha, antonomazija, usporedba, koja se tradicionalno ubraja u figure misli (Škarić ju je iznimno uvrstio u trope), katahreza kao „prisilni trop”, metafora iz nužde („noga stola”), koja se često uzima kao suprotnost tropima i figurama ili kao sinonim za zlorabu figura uopće. Antifraza također kao podvrsta ironije pripada skupini tropa, dok figura igre riječima ima dvojnu pripadnost figurama dikcije i figurama riječi ili tropima. Od figura koje pripadaju široj obitelji figure igre riječima u ovoj su skupini figure koje se temelje na polisemiji ili homonimiji, kao što je amfibolija (dvoznačnost), anominacija (povezivanje vlastite imenice s općom imenicom putem remotivacije vlastite imenice, često i kroz glasovno podudaranje) i silepsa (ista se riječ u stihu, rečenici ili kraćem odjeljku rabi u najmanje dva značenja), dok je antanaklaza, koja se ostvaruje ponavljanjem iste riječi u rečenici ili iskazu s promjenom značenja, označena kao figura dikcije.

Najzanimljiviju, a ujedno i najzahtjevniju skupinu figura čine figure misli (36), u kojima se promjene „odnose na širi smisao rečenog i oblik samih ideja” (str. 10.). Promjene su dakle u figurama iz te skupine u prvome redu semantičke naravi i nisu mjerljive odstupanjem od formalnih pravila jezičnoga sustava niti su nužno ukras. Iz tog se razloga navedene figure nazivaju i „tropi misli”, a od figura riječi ili tropa dijeli ih tek jezična granica koja je na polju praktičnoga razlikovanja vrlo fluidna. Vidljivo je to na primjeru ironije, koja se tradicionalno ubraja u figure misli, ali se može realizirati u različitim figurama: kao figura riječi (antifraza), kao figura misli (hiberbola, litota, akizam, asteizam, dijasirm) ili u igrama riječi. „Kraljica figura” u ovoj je skupini alegorija, koja se također može realizirati u brojnim figurama, među kojima je i personifikacija. Zanimljivo je napomenuti da autor, u odmaku od tradicionalnih pristupa, u personifikaciji i prozopopeji vidi dvije figure, ograničujući potonju na govor (davanje riječi odsutnim ili iščezlim osobama). U skupini figura misli našla se i perifraza, koja se može ostvariti u brojnim figurama (antonomazija, eufemizam, metonimija, sinegdoha), kao i parafraza koja praktički ne poznaje diskurzivne granice, a autor joj je posvetio iznimno opširan rječnički članak opremljen bogatim ilustrativnim materijalom. Apostrofu i sermocinaciju, kao svojevrsne apelativne figure, autor je također označio kao figure misli.

U figure diskursa (22) uvršteni su „postupci koji utječu na oblik, kompoziciju i smisao čitavog diskurza te figurativni toposi i logičkodiskurzivni stereotipi” (str. 10.). Među makrostrukturnim figurama ovoga tipa posebno mjesto pripada figurama opisa/deskripcijskim toposima. Posebnim rječničkim člancima obuhvaćene su sljedeće figure: ekfaza (opis postojećega ili izmišljenoga vizualnoga umjetničkoga djela), topografija (opis stvarnoga i izmišljenoga mjesta) s topotezijom kao podvrstom (opis izmišljenoga mje-

sta), prozopografija (opis vanjskoga izgleda osobe), portret (opis koji povezuje vanjski izgled i karakter), paralela (istovremeno prikazivanje dviju osoba), etopeja (psihološki i moralni opis stvarne osobe ili fikcijskoga lika), a mogli bismo im prema drugim klasifikacijskim sustavima pridružiti i kronografiju (opis vremenskoga razdoblja u kojem se odigrao kakav događaj), kao i pragmatografiju (opis radnje, kao što su primjerice epski opisi vojske u pokretu). Toj skupini figura pripada i sentencija kao *locus communis*, koja se može naći u sastavu drugih figura (usporedba, antiteza, apostrofa, retoričko pitanje) ili u obliku retoričkoga silogizma (entimem). Kada se sentencija javlja kao zaključak nakon dužega izlaganja ili teksta, nastaje epifonem. Za razliku od učene sentencije, poslovice je ograničena na usmenoknjiževne mikrostrukture i redovito slikovito predočava općeprihvaćenu spoznaju. Zanimljivu ludičku figuru (kaligram) pronalazimo i u ovoj skupini, a prema diskurzivnoj protežnosti i topičkom slikovnom materijalu mogli bismo u figure diskursa uvrstiti i posebne figure razvijenih usporedbi (parabola, paradigma), koje nisu obuhvaćene posebnim rječničkim člankom.

2.

Broj rječničkih članaka ne odgovara u cijelosti broju stilskih figura – autor u Predgovoru navodi da je opisano 158 postupaka, a ne 158 figura – čak ako i zanemarimo mogućnost diferencijacije jedne figure u dodatne podvrste. Uz stilske figure i stilske postupke (amplifikacija, ponavljanje, paliologija, pleonazam, parafraza), rječničke natuknice donose nazive jezično-logičnih pojava (tautologija, cirkumlokacija, sinonimija, inverzija, neologizam), opće figurativne kategorije (opis, igra riječima, glasovni simbolizam, paradoks, amfibolija) koje se ostvaruju u brojnim posebnim stilskim figurama te retorske topose u užem smislu (entimem, pretericija, metastaza). Unatoč tomu, broj stilskih figura u užem smislu obuhvaćenih ovim leksikonom iznimno je velik i približava se uobičajenom broju opisanih figura u modernim jezicima, koji najčešće varira između sto i sto pedeset. Za tako velik broj figura, među kojima su i one koje su tek ovim leksikonom po prvi put dobile svoje ime (anominacija, abecedarij, *dorica castra*, lapalisada, topotezija, spunerizam), te iznimno široko istraživačko polje figurativnosti uz primjenu interdisciplinarnoga instrumentarija (retorika, stilistika, lingvistika, semiotika, teorija komunikacija), čini se da je preuzeta podjela mjestimice pretijesna. Ne možemo ipak zanijekati da je preuzimanje udomaćene podjele imalo određene prednosti pred novim konceptualnim okvirom, kako za autora tako i za čitatelja. Autor je izbjegao napasti kojoj je podlegla većina istraživača teorije elokucije da uspostavi vlastitu klasifikaciju, što bi sa sobom donijelo nužnost čvršćih kriterija razdiobe i potrebu cjelovite eksplikacije vlastitoga konceptualnoga okvira te pojačani kritički sud znanstvene javnosti, a čitatelj se s osloncem na već stečeno znanje može lakše kretati i brže snalaziti u kompleksnoj mreži figura. Nedvojbeno je da je vodeća autorova

zamisao bila zahvatiti što veći broj različitih oblika figurativnosti – u rasponu od figure do kulture – te popisati i opisati što veći broj figura ostavljajući otvorenom mogućnost novih uvida i novih teorijskih okvira te poštujući latentnu mogućnost prelijevanja figura izvan zadanih klasifikacijskih skupina. Posebna je vrijednost *Rječnika* u istraživačkome prinosu otkrivanja skrivene stilematičnosti raznovrsnih komunikacijskih praksi i brojnim primjerima (govorništvo, pisana i usmena književnost, razgovorni jezik, publicistika, grafiti, reklame, likovne umjetnosti, glazba, enigmatika i sl.) te u zanimljivosti i informativnosti teorijsko-raspravljачkih dionica, među kojima se nalaze i vrijedne kulturno-povijesne crtice. Tako ćemo primjerice zasigurno zastati usred rječničkog članka posvećenoga anagramu (premetaljci) i doznati kako je F. de Saussure pred kraj života opsesivno tražio kroz anagramirana imena bogova i junaka u klasičnoj grčkoj, latinskoj, staroindijskoj i staro-germanskoj poeziji dodatni znakovni sustav ostavivši u rukopisu 15 000 stranica.

Gustu šumu stilskih figura, kao nasljednica antičkih tropa i figura, što je samo mali dio golemoga retoričkoga zdanja obuhvaćenog jednom retoričkom disciplinom (*elocutio*), teško je za suvremenoga čitatelja urediti u pravilno stratificiran i lako prohodan vrt. Svaka figura ima svojega bližega i daljega srodnika, takmaca i protivnika, često i svojega dvojnika u drugom imenu ili u liku antifigure (stilske pogreške). Kada ih složimo u rječnik, dobili smo doista „svemir poredan po abecedi” (A. France). Krenemo li u tu šumu ne kao dokoni šetači, nego kao motivirani „lovci”, možemo slijediti autorove tragove prema uputnicama koje nam nudi na kraju rječničkih članaka, ali možemo i sami odabrati put, tražeći nove veze kroz nove konceptualne okvire. Nakon čitanja Bagićeve *Rječnika* možemo biti sigurni da naš svijet komunikacije neće biti isti. U govornoj ili nekoj drugoj komunikacijskoj situaciji sinut će nam iznenada: *Lupus/Figura in fabula*.

Ružica PŠIHISTAL